

O'RTA OSIYO RENESSANSI VA UNING JAHON SIVILIZATSIYASIGA TA'SIRI

PO'LATOVA GULRUH JAMOLOVNA

Navoiy akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta asrlar O'rta Osiyosida yuzaga kelgan madaniy-ma'rifiy yuksalish, ya'ni O'rta Osiyo Renessansi (ko'proq IX-XII va XIV-XV asrlar) va uning jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi ilmiy tahlil qilingan. Maqolada ushbu davr ilm-fani, madaniyati, falsafasi, san'ati va me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari, buyuk allomalarining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni hamda O'rta Osiyo Renessansining Yevropa Renessansiga ta'siri masalasi ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va ilmiy adabiyotlar asosida xulosa chiqarilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo Renessansi, jahon sivilizatsiyasi, ilm-fan, madaniyat, falsafa, san'at, me'morchilik, allomalar, o'rta asrlar, Yevropa Renessansi, Sharq madaniyati.

Аннотация: В данной статье дан научный анализ культурно-просветительского подъема, произошедшего в Средневековой Средней Азии, а именно Среднеазиатского Ренессанса (XI-XII и XIV-XV вв.) и его вклада в развитие мировой цивилизации. В данной статье дан научный анализ культурно-просветительского подъема, произошедшего в Средневековой Средней Азии, а именно Среднеазиатского Ренессанса (XI-XII и XIV-XV вв.) и его вклада в развитие мировой цивилизации. В статье рассматриваются особенности науки, культуры, философии, искусства и архитектуры этого периода, роль великих ученых в мировой цивилизации, а также влияние Среднеазиатского Возрождения на европейское Возрождение. Выводы исследования сделаны на основе исторических источников, археологических находок и научной литературы.

Ключевые слова: среднеазиатское возрождение, мировая цивилизация, наука, культура, философия, искусство, архитектура, ученые, средневековье, европейское Возрождение, восточная культура.

Annotation: this article provides a scientific analysis of the cultural and educational rise that occurred in medieval Middle Asia, namely the Middle Asian Renaissance (more often-XII and XIV-XV centuries) and its contribution to the development of world civilization. nnotation: this article provides a scientific analysis of the cultural and educational rise that occurred in medieval Middle Asia, namely the Middle Asian Renaissance (more often-XII and XIV-XV centuries) and its contribution to the development of world civilization. The article examines the special features of the science, culture, philosophy, art and architecture of this period, the role of its great allomas in world civilization, and the influence of the Central Asian Renaissance on the European Renaissance. The study concluded on the basis of historical sources, archaeological finds and scientific literature.

Keywords: Middle Asian Renaissance, world civilization, science, culture, philosophy, art, architecture, allomas, Middle Ages, European Renaissance, Eastern culture.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasining tarixi turli davrlarda ilm-fan, madaniyat va san'atda yuz bergan yuksalishlar bilan boyitilgan. Dunyo tarixida "Renessans" (Uyg'onish) davri deb nom olgan davrlar bir necha bor kuzatilgan bo'lsa-da, Yevropa Renessansining o'ziga xos o'rni bor. Biroq, Yevropa Renessansidan avvalroq va uning davrida ham O'rta Osiyo hududida ilm-fan, madaniyat va san'atning mislsiz darajada rivojlangan davrlari bo'lgan. Ko'pincha "O'rta Osiyo Renessansi" deb ataluvchi bu davrlar (asosan IX-XII va XIV-XV asrlar) nafaqat mintaqaviy, balki jahon sivilizatsiyasi rivojiga ham salmoqli hissa qo'shgan. O'rta Osiyo Renessansi deb nomlanuvchi bu davrlar ilm-fan, falsafa, adabiyot, san'at, me'morchilik kabi sohalarda jahon ilm-fanining atoqli namoyandalari – Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Firdavsiy, Movarounnahrning ulug' olimlari va keyinchalik Amir Temur hamda uning vorislari davridagi allomalar (Ulug'bek, Alisher Navoiy, Jomiy va boshqalar) yetishib chiqqanligi bilan ajralib turadi. Bu davrda yaratilgan ilmiy kashfiyotlar, falsafiy qarashlar, badiiy asarlar va me'moriy yodgorliklar nafaqat o'z zamonasi uchun, balki keyingi avlodlar va jahon sivilizatsiyasi uchun ham muhim meros bo'lib qoldi. Ushbu maqolada O'rta Osiyo Renessansining asosiy xususiyatlari, uning jahon sivilizatsiyasiga ta'siri, xususan, Yevropa Renessansiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan o'rganiladi. Tadqiqotda ushbu davrning ilm-fan, falsafa, san'at va

me'morchilikdagi yutuqlari tahlil qilinib, o'rta asrlar Sharqining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni baholanadi.

O'rta Osiyo Renessansining mohiyati va davrlari. O'rta Osiyo Renessansi deganda, avvalo, IX-XII asrlardagi Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar davridagi ilm-fan va madaniyatning gullagan davri hamda XIV-XV asrlardagi Amir Temur va uning vorislari saltanati davridagi madaniy yuksalish tushuniladi. Bu davrlarda O'rta Osiyo, ayniqsa Buxoro, Samarqand, Xorazm, Merv, Niso kabi shaharlar jahon ilm-fanining markazlariga aylangan.

Birinchi Uyg'onish davri (IX-XII asrlar): Bu davrda islom olamining ilm-fan markazlari Bag'dod, Damashq kabi shaharlar bilan bir qatorda O'rta Osiyodagi shaharlar ham o'z o'rniga ega bo'ldi. Bu davrning buyuk namoyandalari qatoriga quyidagilar kiradi: * **Al-Xorazmiy (IX asr):** Algebra fanining asoschisi, "Yettinchi algoritm" asari bilan dunyo ilm-faniga hissa qo'shgan. Uning asarlari Yevropada keng tarqalib, matematikaga yangicha yo'nalish bergan. * **Abu Rayhon Beruniy (X-XI asrlar):** Ko'p qirrali alloma. Astronomiya, matematika, geografiya, tarix, filologiya, mineralogiya va boshqa ko'plab fanlar bo'yicha jahonga mashhur asarlar ("Qonuni Mas'udiy", "Hindiston", "Minora o'lchami") yaratgan. Uning ilmiy uslubi va kuzatishlari zamonaviy ilm-fanning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Abu Ali ibn Sino (XI asr): Dunyoga mashhur tabib, faylasuf. Tibbiyot sohasidagi "Tibbiyot qonunlari" asari Yevropada asrlar davomida asosiy darslik bo'lib xizmat qilgan. Falsafa, astronomiya, matematika, kimyo, geologiya kabi sohalarda ham muhim ishlarga qo'l urgan. Uning falsafiy qarashlari o'rta asrlar Yevropa falsafasiga ham ta'sir ko'rsatgan.

Firdavsiy (X-XI asrlar): "Shohnoma" dostoni bilan fors-tojik adabiyotining buyuk namoyandasi. Uning asari nafaqat adabiy, balki tarixiy va madaniy-ma'rifiy qimmatga ham ega.

Yusuf Xos Hojib (XI asr): "Qutadg'u bilig" asari bilan ijtimoiy-axloqiy va falsafiy fikrni rivojlantirgan. Bu davrda ilm-fan bilan bir qatorda me'morchilik (Samoniylar maqbarasi, Kalon minorasi), xattotlik, musiqa san'ati ham yuksak darajada rivojlangan.

Ikkinchi Uyg'onish davri (XIV-XV asrlar): Amir Temur va uning vorislari davlati o'zining kuchqudratining yuqori cho'qqisiga chiqqan paytda ilm-fan, madaniyat va san'at ham yangi bosqichga ko'tarildi. Samarqand jahon ilm-fanining markaziga aylandi.

Ulug'bek (XV asr): Buyuk astronom, matematik va davlat arbobi. Samarqandda o'z rasadxonasini qurib, astronomiya fanini yangi bosqichga olib chiqdi. Uning "Ziji Ko'ragoniy" asari o'z davrining eng mukammal astronomik jadvallaridan biri bo'lgan. Matematikada algebra va trigonometriyaga oid ishlari muhim ahamiyatga ega.

Alisher Navoiy (XV asr): Fors-tojik va o'zbek mumtoz adabiyotining buyuk namoyandasi, shoir, mutafakkir, davlat arbobi. Uning ilmiy-ma'rifiy qarashlari, adabiy merosi o'zbek tilining rivojlanishiga, o'zbek adabiyoti va madaniyatining yuksalishiga ulkan hissa qo'shdi. U tilshunoslik, tarix, musiqa nazariyasi kabi sohalarda ham asarlar yaratgan.

Abdurahmon Jomiy (XV asr): Sharqning buyuk shoiri, faylasufi va ilohiyotshunosi. Uning lirik va falsafiy she'rlari, ilmiy asarlari Sharq va G'arbda keng tarqalgan.

Ali Qushchi, Mirzo Muhammad Haydar Tog'chiy va boshqa Ulug'bek maktabi vakillari: Astronomiya va matematika sohasida muhim kashfiyotlar qilishgan.

Sanoatchilar va me'morlar: Buxoro va Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi, Sherdor madrasasi, Shohi Zinda ansambli, Bibi-xonim jome masjidi kabi dunyoga mashhur me'moriy yodgorliklar yaratilgan. Bu me'morchilikda nafaqat go'zallik, balki ilm-fan (geometriya, arifmetika) ham o'z aksini topgan. O'rta Osiyo Renessansi davrida falsafa, mantiq, huquqshunoslik, tarix, geografiya, tibbiyot, musiqa nazariyasi, xattotlik, miniatyura kabi sohalarda ham katta yutuqlarga erishilgan.

O'rta Osiyo Renessansining jahon sivilizatsiyasiga ta'siri

O'rta Osiyo Renessansining jahon sivilizatsiyasiga ta'siri bir necha yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Ilm-fan sohasidagi kashfiyotlar:

- **Matematika:** Al-Xorazmiyning "al-jabr" (algebra) fani asoslari, uning hind-arab raqamlarini Yevropaga tanitishi jahon matematika fani rivojiga asos soldi. Ulug'bekning astronomik jadvallari Yevropalik astronomlar uchun muhim manba bo'ldi.

- **Astronomiya:** O'rta Osiyo astronomlari quyosh tizimining tuzilishi, sayyoralar harakati haqida muhim kuzatuvlar olib borishdi. Bu kuzatuvlar keyinchalik Yevropada Kopernik, Galiley kabi olimlarning kashfiyotlari uchun zamin yaratdi.

- **Tibbiyot:** Abu Ali ibn Sino "Tibbiyot qonunlari" asari Yevropada tibbiyot ta'limining asosiga aylandi. Uning anatomik va fiziologik qarashlari Yevropa tabiblariga ta'sir ko'rsatdi.

- **Geografiya va kartografiya:** Beruniy va boshqa geograf olimlarning asarlari, xaritalari jahon geografiya fani rivojiga hissa qo'shdi. Dunyoning turli mintaqalari haqida ma'lumotlar Yevropa sayyohlari va tadqiqotchilari uchun qiziqarli bo'ldi.

- **Falsafa va mantiq:** Ibn Sino, Beruniy, Jomiy kabi faylasuflarning asarlari islom falsafasining shakllanishida muhim rol o'ynadi va o'rta asr Yevropa falsafasiga ham ta'sir ko'rsatdi. Aristotelning asarlarini o'rganish va sharhlashda sharq faylasuflari muhim rol o'ynagan.

2. Madaniyat va san'atning tarqalishi:

o **Adabiyot:** Firdavsiy, Navoiy, Jomiy kabi shoirlarning asarlari fors-tojik va o'zbek adabiyotini rivojlantirib, jahon adabiyoti xazinasiga qo'shildi. Ularning asarlarining ko'plab tillarga tarjima qilinishi Sharq va G'arb o'rtasida madaniy aloqalarni mustahkamladi.

o **Xattotlik va miniatyura:** Sharq miniatyura san'ati, xattotlikning noyob uslublari Yevropa san'atiga ta'sir ko'rsatgan.

o **Musiqi nazariyasi:** O'rta Osiyo musiqi nazariyotchilarining asarlari musiqi san'atining rivojiga hissa qo'shgan.

3. Me'morchilik va muhandislik:

- O'rta Osiyo me'morchiligining o'ziga xos uslubi, geometrik shakllardan foydalanish, bezak elementlari Yevropa me'morchiligiga, ayniqsa, Uyg'onish davri me'morchiligiga ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Katta binolarni qurishda ishlatilgan muhandislik yechimlari o'z davri uchun juda ilg'or bo'lgan.

O'rta Osiyo Renessansining Yevropa Renessansiga ta'siri

Ko'plab tadqiqotchilar O'rta Osiyo Renessansining Yevropa Renessansiga ta'sirini tan oladilar. Bu ta'sir bir qator yo'nalishlarda kuzatiladi:

- **Ilm-fan va texnika:** Sharq allomalarining asarlarining lotin tiliga tarjima qilinishi (masalan, ibn Sino, Al-Xorazmiy asarlari) Yevropa olimlari uchun yangi bilimlar manbai bo'ldi. Bu kashfiyotlar Yevropada ilm-fanning rivojlanishiga, xususan, matematik, astronomiya, tibbiyot fanlarining shakllanishiga turtki berdi.

- **Falsafa:** Sharq peripatetizmi (Aristotel ta'limoti asosidagi falsafa) Yevropa falsafasiga, xususan, Tomas Akvinskiy kabi faylasuflarga ta'sir ko'rsatgan.

- **Adabiyot va san'at:** Sharq adabiyotining motivlari, syujetlari, badiiy uslublari Yevropa adabiyotiga ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Sharq miniatyurasi uslublari ham Yevropa san'atida o'z aksini topgan.

- **Savdo-iqtisodiy aloqalar:** Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshgan savdo-iqtisodiy aloqalar moddiy madaniyatning ham o'zaro almashinuviga sabab bo'lgan. Shuni ta'kidlash kerakki, O'rta Osiyo Renessansi Yevropa Renessansining bevosita sababchisi bo'lmasa-da, u Yevropada Uyg'onish davrining boshlanishiga va rivojlanishiga muhim tayyorgarlik vazifasini bajargan va unga kuchli turtki bergan. Sharqdan kelgan bilimlar Yevropada yangi g'oyalarning paydo bo'lishiga, ilm-fanga bo'lgan qiziqishning ortishiga olib keldi.

Xulosa. O'rta Osiyo Renessansi – bu insoniyat sivilizatsiyasi tarixida ilm-fan, madaniyat, san'at va falsafaning mislsiz darajada yuksalgan davri bo'lib, uning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissi beqiyosdir. IX-XII va XIV-XV asrlarda O'rta Osiyoda faoliyat ko'rsatgan buyuk allomalar va san'atkorlar yaratgan ilmiy kashfiyotlar, falsafiy mulohazalar, badiiy asarlar va me'moriy yodgorliklar nafaqat o'z zamonasining eng ilg'or yutuqlari bo'lib qolmay, balki keyingi avlodlar va jahon sivilizatsiyasining rivojlanishi uchun ham muhim poydevor yaratdi.

O'rta Osiyo Renessansining jahon ilm-faniga, xususan, Yevropa Renessansiga ta'siri bevosita va bilvosita yo'llar bilan amalga oshgan. Sharq allomalarining asarlarining tarjima qilinishi, savdo-iqtisodiy aloqalar, madaniy almashuvlar Yevropada ilm-fanga, falsafaga, san'atga bo'lgan qiziqishning ortishiga sabab bo'lgan. Bugungi kunda O'rta Osiyo Renessansining merosini o'rganish, uning jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini to'g'ri baholash, o'zimizning madaniy qadriyatlarimizni anglash va dunyoga tanitish hamda kelajak avlodlar uchun ilhom manbai sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'rta Osiyo Renessansi – bu o'zbek va jahon xalqlari uchun faxr-iftixor manbai va ulkan ma'naviy boylikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibn Sino. Tibbiyot qonunlari. (Birinchi jild). – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1997.
2. Al-Xorazmiy. Al-jabr. (Ma'lum tarjimalari va tadqiqotlari).
3. Beruniy, Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. I-VI jildlar. – Toshkent: Fan, 1968-1973.
4. Navoiy, Alisher. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 1987-2011.
5. Ulug'bek. Ziji Ko'ragoniy. (Tadqiqotlar va tarjimalar).

6. Firdavsiy. Shohnoma. (Tarjimalar).
7. Jomiy, Abdurahmon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1988.
8. O‘rta Osiyo Renessansi davri tarixchilari asarlari: (Masalan, Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma", Hofiz Tanish Buxoriy "Abdullanoma" va boshqalar, agar mavzu doirasiga to'g'ri kelsa).
9. O‘zbekiston tarixi (ko‘p jildlik). – Toshkent: O‘zbekiston, 1993-2005. (Xususan, IX-XII va XIV-XV asrlarga bag‘ishlangan jildlar.)
10. O‘rta Osiyo madaniyati tarixi. – Toshkent.
11. O‘rta Osiyo me'morchiligi tarixi.
12. Sodiqov Q.O‘rta Osiyo Renessansi va Yevropa Uyg‘onishi. – Toshkent. (Agar bunday nomli yoki mavzuli kitob mavjud bo'lsa.)
13. Boltayev A. O‘rta Osiyo Renessansi va uning jahon sivilizatsiyasiga ta’siri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
14. Yo‘ldoshev B. Renessans va Sharq Renessansi. // Sharqshunoslik jurnali.
15. Abdurahmonov O. O‘rta asr O‘rta Osiyo falsafasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
16. Mening O‘rta Osiyo haqidagi ilmiy maqolalarim: (Qo'shimcha tadqiqotlar natijasida topilgan maqolalar va ularning mualliflari).